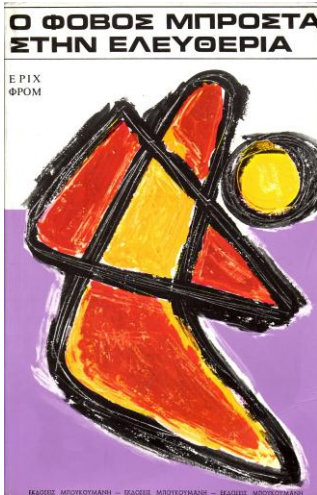

«Ο Φόβος Μπροστά στην Ελευθερία»¹

[Fromm, E. (1971). *Ο Φόβος Μπροστά στην Ελευθερία* (μτφ. Δ. Θεοδωρακάτος). Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη].

Κωνσταντίνος Κώστας

Το βιβλίο που προτείνω σε αυτό το σημείωμα εκδόθηκε πριν από περίπου εβδομήντα χρόνια (1941), εν μέσω του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν ο πολιτικός και οικονομικός ολοκληρωτισμός σάρωνε την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ωστόσο, διαβάζοντάς το φαίνεται σαν να γράφτηκε χθες. Συγγραφέας του είναι ο Erich Fromm (1900-1980), ένας από τους σημαντικότερους ψυχοθεραπευτές και κοινωνικούς στοχαστές του 20^{ου} αιώνα.

Χωρίς να υπεισέλθω σε λεπτομέρειες για τη ζωή και το έργο του, θέλω να σημειώσω ορισμένες αναφορές σύμφωνα με τις οποίες η ζωή του Fromm διασταυρώθηκε με αυτή των Perls. Καταρχήν συνυπήρξαν στον ευρύτερο κύκλο των διανοουμένων στη Γερμανία του Μεσοπολέμου, και είχαν αρκετούς κοινούς γνωστούς. Εκτός των άλλων, ο Fromm υπήρξε συνδεδεμένος κίρκος των Perls, για το Ψυχαναλυτικό Ινστιτούτο όπως και για το Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φρανκφούρτης, από το οποίο προέκυψε στη συνέχεια η γνωστή Σχολή της Φρανκφούρτης (κύκλος του Marx Horkheimer), καθώς ήταν μέλος και στα δύο ινστιτούτα (Bocian, 1998:237). Ο Perls ξανασυνάντησε τον Fromm, το 1946, λίγους μήνες αφότου είχε έρθει στις ΗΠΑ από τη Ν. Αφρική. Ο Fromm, που είχε διαβάσει το πρώτο βιβλίο του Perls, το *Ego, Hunger and Aggression*, για το οποίο είχε θετική άποψη, τον ενθάρρυνε να εγκατασταθεί στη Νέα Υόρκη και να ξεκινήσει εκεί ιδιωτική πρακτική (Clarkson and Mackewn, 1993:17). Η ενθάρρυνση αυτή αποδείχτηκε πολύτιμη σε μια εποχή κατά την οποία ο Perls ήταν έτοιμος να επιστρέψει στην Ν. Αφρική όντας σε απόγνωση από την μέχρι τότε δυσκολία του να κάνει μια νέα αρχή στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Fromm φέρεται να είπε στον Perls: «Έλα και σου εγγυώμαι ότι μέσα σε τρεις μήνες θα έχεις δημιουργήσει πελατεία» (Laura Perls, στους Wysong and Rosenfeld, 1988:11). Πράγματι ο Perls μετακόμισε στη Νέα Υόρκη και δημιούργησε πελατεία εκεί μέσα σε τρεις εβδομάδες (Laura Perls, στους Wysong and Rosenfeld, 1988:3-25). Στη Νέα Υόρκη ο Perls συνδέθηκε με τα μέλη του Ινστιτούτου White, το οποίο είχαν ιδρύσει ο Erich Fromm και η Clara Thomson. Όπως έχει πει και ο ίδιος, βρήκε στα μέλη του Ινστιτούτου ανθρώπους που μιλούσαν την ίδια γλώσσα και που έβλεπαν τον κόσμο με τον ίδιο τρόπο (Clarkson and Mackewn, 1993:17). Μέσα από την ενθάρρυνση του Fromm και την υποστήριξη από το Ινστιτούτο White έγινε εφικτή η εγκατάσταση των Perls στις ΗΠΑ, και η αφητηρία για την ανάπτυξη της Θεραπείας Gestalt.

¹ Το παρόν αποτελεί αναθεωρημένη μορφή κειμένου με τον ίδιο τίτλο που δημοσιεύτηκε στη στήλη *βιβλιοπροτάσεις* του Gestalt Foundation News, Άνοιξη 2012, τεύχος 16.

Η επιλογή για παρουσίαση του συγκεκριμένου βιβλίου βασίστηκε στα εξής:

- 1) Έχει ως αντικείμενο την έρευνα για το νόημα της ελευθερίας για το σύγχρονο άνθρωπο, μια έρευνα με τεράστια σημασία για τις μέρες μας, καθώς η ελευθερία περιορίζεται όλο και περισσότερο από την ένταση του οικονομικού, πολιτικού και θρησκευτικού ολοκληρωτισμού.
- 2) Προσφέρει μια ολοκληρωμένη και συνεκτική εικόνα των δυτικών κοινωνιών και των προκλήσεων του σύγχρονου ανθρώπου, μέσα από το πρίσμα του «διαλεκτικού ανθρωπισμού», όπως ο Fromm ονομάζει την θεωρία του (Πασσάκος, 1994:298· Παπαγεωργίου, 1990)· ένα πλαίσιο προσανατολισμού εντελώς απαραίτητο μέσα στη σύγχυση και τη συσκότιση που προκαλούν η πολιτιστική και πολιτική προπαγάνδα, η διαφήμιση και ο καταγιγισμός των πληροφοριών.
- 3) Τέλος, έχει κατά τη γνώμη μου τεράστιο κλινικό ενδιαφέρον, καθώς η περιγραφή του Fromm για την ελευθερία, απεικονίζει αυτό που πολύ συχνά λαμβάνει χώρα στο δωμάτιο θεραπείας όπου βλέπουμε ότι η ελευθερία είναι ακριβή, αλλά η έλλειψή της ακριβότερη...

Η βασική θέση του βιβλίου είναι ότι:

«...ο σύγχρονος άνθρωπος, απαλλαγμένος από τα δεσμά της προατομιστικής κοινωνίας, που τού παρείχε μεν ασφάλεια αλλά ταυτόχρονα τον περιόριζε, δεν έχει κατακτήσει την ελευθερία με τη θετική έννοια της πραγματοποίησης του ατομικού του εγώ, με την έκφραση δηλαδή των πνευματικών, συγκινησιακών και αισθησιακών δυνατοτήτων του. Η ελευθερία, μολοντί τού προσέφερε ανεξαρτησία και την ικανότητα της λογικής σκέψης, τον απομόνωσε κάνοντάς τον έτσι να καταθλίβεται ανίσχυρος από το άγχος. Αυτή η μοναξιά είναι ανυπόφορη και η μόνη διέξοδος που διανοίγεται μπροστά του είναι ή να απαλλαγεί από το βάρος αυτής της ελευθερίας για να περιπέσει κάτω από μια νέα εξάρτηση και υποταγή ή να προχωρήσει στην κατάκτηση της θετικής ελευθερίας που βασίζεται στην μοναδικότητα και ατομικότητα του ανθρώπου» (σ.14).

Άξονας της ανάλυσης του Fromm είναι η έννοια της εξατομίκευσης τόσο στα πλαίσια της ιστορίας του ανθρώπου ως είδους, όσο και στα πλαίσια της ατομικής του ζωής. Ο Fromm φτάνει σχεδόν να ταυτίζει την ελευθερία με την εξατομίκευση, λέγοντας πως «**η ελευθερία είναι η ενεργητική και ολόπλευρη ολοκλήρωση του εγώ του ατόμου**»² (σ.305).

Για τον Fromm το νόημα της ελευθερίας μεταβάλλεται ανάλογα με το βαθμό της αυτογνωσίας και της αυτοσυνείδησης του ανθρώπου ως ανεξάρτητου και ξεχωριστού όντος. Ο άνθρωπος αναδύεται ως άτομο όταν αρχίζει να βγαίνει από την κατάσταση ταύτισης με το φυσικό κόσμο και αναγνωρίζει εαυτόν ως οντότητα ξεχωριστή από τη φύση και τους ανθρώπους που τον περιβάλλουν. Την διαδικασία

² Η τονισμένη και πλάγια γραφή ανήκουν στο συγγραφέα αυτού του κειμένου.

απαλλαγής του ανθρώπου από τους αρχέγονους δεσμούς ο Fromm ονομάζει «διαδικασία εξατομίκευσης» (σ.39-40) και υποστηρίζει πως υπήρξε μια ραγδαία επιτάχυνση αυτής διαδικασίας τους αιώνες από την Προτεσταντική Μεταρρύθμιση έως τη σύγχρονη εποχή (14^{ος}- 20^{ος} αιώνες). Παράλληλα, η εξατομίκευση, ή αλλιώς διαφοροποίηση, έχει κατά τον συγγραφέα δύο όψεις: 1) **την ανάπτυξη της αυτενέργειας**, που πηγάζει από την αυξανόμενη φυσική, συναισθηματική και πνευματική ικανότητα του παιδιού και οδηγεί σε συγκρούσεις με το περιβάλλον και κατά συνέπεια στην ένταση της διάκρισης «Εγώ» - «Εσύ» και 2) **την διαρκώς αυξανόμενη μοναξιά** που επιφέρει ο διαχωρισμός από έναν κόσμο που σε σχέση με την ατομική ύπαρξη φαντάζει ακλόνητος και παντοδύναμος και συχνά απειλητικός και επικίνδυνος (σ.44-45). Ο Fromm, με βάση αυτήν την δεύτερη όψη της εξατομίκευσης εισάγει **την έννοια του αισθήματος μοναξιάς και αδυναμίας** και υποστηρίζει πως δεν υπάρχει μεγαλύτερος φόβος για τον άνθρωπο από τον φόβο να εγκαταλειφθεί μόνος σε κατάσταση αδυναμίας. Όταν το άτομο βιώνει αυτό το αίσθημα, τότε αναπτύσσεται σε εκείνο η παρόρμηση να εγκαταλείψει την ατομικότητά του, να καταπνίξει το αίσθημα μοναξιάς και αδυναμίας που βιώνει, με την πλήρη διάλυσή του μέσα στον εξωτερικό κόσμο. Η ελευθερία γίνεται ανυπόφορο βάρος από το οποίο θα πρέπει να απαλλαγεί κι έτσι καθίσταται δυνατή η μετάβαση από την ελευθερία στον ολοκληρωτισμό.

Ο Fromm προσφεύγει στην ευρωπαϊκή, κυρίως, ιστορία για να ερμηνεύσει το παράδοξο φαινόμενο οι άνθρωποι να εκχωρούν την ελευθερία τους. Στέκεται ιδιαίτερα στην Προτεσταντική Μεταρρύθμιση, της οποίας επισημαίνει τρεις σκιδώεις πλευρές: 1) διδάσκει με έντονους τόνους την κακία της ανθρώπινης φύσης. 2) κηρύττει την ασημαντότητα και την αδυναμία του ανθρώπου και 3) τονίζει την ανάγκη υποταγής του ατόμου σε μια εξωτερική εξουσία. Η ιδέα της αναξιοτήτας του ατόμου, της βασικής του ανικανότητας να βασιστεί στον εαυτό του και η ανάγκη υποταγής του, συνιστούν, κατά τον Fromm, τον πυρήνα της ιδεολογίας που ανέπτυξε αργότερα ο Hitler. Επιπλέον, ο Fromm υποστηρίζει πως ο Λούθηρος και ο Καλβίνος προετοίμασαν ψυχολογικά τον άνθρωπο για τον ρόλο που έπρεπε να παίξει στη σύγχρονη κοινωνία: **να αισθάνεται τον εαυτόν του ασήμαντο και να είναι πρόθυμος να υποτάξει τη ζωή του σε σκοπούς που δεν είναι δικό του**. Ο Fromm, στην ανάλυση του, δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε ένα κοινό στοιχείο που εντοπίζει στην μεσαιωνική κοινωνία του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα και την κοινωνία του Μεσοπολέμου:

«Τότε και σήμερα, ο πατροπαράδοτος τρόπος ζωής της πλειοψηφίας του πληθυσμού βρίσκονταν κάτω από την απειλή επαναστατικών αλλαγών στον τομέα της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Ιδιαίτερα τη μεσαία τάξη απειλούσε, όπως και σήμερα, η ισχύς των μονοπωλίων και η υπέρμετρη δύναμη του κεφαλαίου και η απειλή αυτή ασκούσε σημαντική επίδραση πάνω στο πνεύμα και την ιδεολογία του απειλούμενου τμήματος της κοινωνίας με την ενίσχυση του αισθήματος μοναξιάς και ασημαντότητας του ατόμου» (σ.55).

Στη συνέχεια ο Fromm εστιάζει στους ψυχολογικούς μηχανισμούς άμυνας που αναπτύσσονται στο άτομο για να αντιμετωπίσει το αίσθημα μοναξιάς και

αδυναμίας, τους οποίους ονομάζει **μηχανισμούς φυγής από την ελευθερία**. Διακρίνει τρεις βασικούς μηχανισμούς φυγής: **1) Τον ολοκληρωτισμό, 2) Την ροπή καταστροφής και 3) Τον αυτόματο κομφορμισμό**.

Ο **ολοκληρωτισμός** σημαίνει την τάση εγκατάλειψης της ανεξαρτησίας του ατομικού εγώ και τη συγχώνευσή του με κάποιον άλλο ή κάτι άλλο έξω από το εγώ προκειμένου το άτομο να αποκτήσει τη δύναμη που τού λείπει. Οι πιο χαρακτηριστικές εκφράσεις του είναι οι τάσεις υποταγής (μαζοχισμός) και οι τάσεις κυριαρχίας (σαδισμός). Ο μαζοχισμός συνίσταται στην τάση του ατόμου να βιώνει αισθήματα κατωτερότητας, αδυναμίας και ατομικής ασημαντότητας και κατά κανόνα να εκδηλώνει έντονη εξάρτηση από δυνάμεις έξω από τον εαυτό του, από άλλους ανθρώπους ή θεσμούς. Ο σαδισμός συνίσταται στην τάση κυριαρχίας, άσκησης ελέγχου και εξουσίας σε άλλα άτομα. Διακρίνονται από τον Fromm τρεις τύποι σαδισμού: (1) Η τάση να κάνεις τους άλλους να εξαρτώνται από σένα, ώστε να τους μετατρέπεις σε απλά όργανα, (2) Η τάση όχι μόνο να εξουσιάζεις τους άλλους αλλά και να τους χρησιμοποιείς και να τους κλέβεις σε υλικό, αλλά και σε συναισθηματικό και πνευματικό επίπεδο, και (3) Να θέλεις να κάνεις τους άλλους να υποφέρουν ή να τους βλέπεις να υποφέρουν. Ο σαδιστής δεν θέλει να καταστρέψει άμεσα το αντικείμενο του σαδισμού του γιατί δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτό. Τόσο οι μαζοχιστικές όσο και οι σαδιστικές τάσεις είναι αποτέλεσμα της ίδιας βασικής ανάγκης που προκαλείται από την ανικανότητα ανοχής της μοναξιάς και της αδυναμίας. Ο δεσμός που δημιουργείται μεταξύ ατόμων που είναι συμπληρωματικά ως προς τις τάσεις υποταγής και κυριαρχίας ονομάζεται συμβίωση και χαρακτηρίζεται από την έντονη εξάρτηση του ενός προς τον άλλο.

Η **ροπή καταστροφής** είναι ο δεύτερος μηχανισμός φυγής και ερμηνεύεται από τον Fromm ως αντίδραση στην παρεμπόδιση της ανάπτυξης της ζωής και όχι ως γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης. Η φύση τείνει προς την καταστροφή όταν εμποδίζεται η έκφρασή της. Ο βαθμός της ροπής καταστροφής είναι ανάλογος με τον βαθμό με τον οποίο παρεμποδίζεται η ανάπτυξη της ζωής.

Ο τρίτος μηχανισμός φυγής, που έχει τεράστια κοινωνική σημασία κατά τον Fromm, είναι ο **αυτόματος κομφορμισμός**. Σε αυτή τη λύση θεωρεί ότι προσφεύγει η πλειονότητα των μελών της κοινωνίας. Στα πλαίσια αυτής της λύσης ο άνθρωπος παύει να είναι ο εαυτός του, υιοθετεί εξολοκλήρου τον τύπο προσωπικότητας που τού επιβάλλουν τα πολιτιστικά πρότυπα. Οι διαφορές μεταξύ του «Εγώ» και του κόσμου εξαφανίζονται και μαζί με αυτές ο συνειδητός φόβος της μοναξιάς και της αβεβαιότητας. Οι μηχανισμοί φυγής από την ελευθερία αποτελούν απόπειρες επανασύνδεσης με τον κόσμο που είναι, δυστυχώς, ατελέσφορες.

Για τον Fromm η απάντηση στο πρόβλημα της ελευθερίας είναι η επανασύνδεση του ανθρώπου με τον κόσμο μέσα από την αυθόρμητη δραστηριότητα. **Η «θετική» ελευθερία συνίσταται στην αυθόρμητη δραστηριότητα του συνόλου της ολοκληρωμένης προσωπικότητας**. Προϋπόθεση του αυθορμητισμού είναι η αποδοχή της προσωπικότητας στο σύνολό της. Βασικές μορφές αυθόρμητης δραστηριότητας είναι η αγάπη και η δημιουργική εργασία για τις οποίες ο Fromm κάνει μια πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση στο οικείο κεφάλαιο.

ΠΗΓΕΣ

- Bocian, B. (1998). *Gestalt Therapy and Psychoanalysis: Toward a Better Understanding of a Figure-Ground Relationship*. *Gestalt Review*, 2(3):232-252
- Clarkson, P. and Mackewn, J. (1993). *Fritz Perls*. London: Sage Publications Ltd.
- Fromm, E. (1971). *Ο Φόβος Μπροστά στην Ελευθερία* (μτφ. Δ. Θεοδωρακάτος. Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη.
- Perls, F. (1947/1969a). *Ego, Hunger and Aggression*. New York: Vintage Books (first published in South Africa in 1942).
- Πασσάκος, Κ. (1994). *Το Πρόσωπο στην Πορεία του Γίνεσθαι*. Αθήνα: Έκδοση του συγγραφέα.
- Παπαγεωργίου, Ε. (1990). *Erich Fromm: Διαλεκτικός Ανθρωπισμός*. Εκλογή, Οκτώβριος-Δεκέμβριος: 154-161
- Wysong, J. and Rosenfeld, E. (1988). *An Oral History of Gestalt Therapy*. NY: The Center for Gestalt Development (Originally published in 1982).

20.11.2015

Κωνσταντίνος Κώστας

ψυχοθεραπευτής Gestalt, ψυχολόγος και κοινωνικός λειτουργός.

Δ: Χίου 11, 15231 Κ. Χαλάνδρι (Έναντι Ιατρόπολης)

T: 210 6776853, 6977 730107

E: info@gestalt-followyourtree.gr

S: www.gestalt-followyourtree.gr